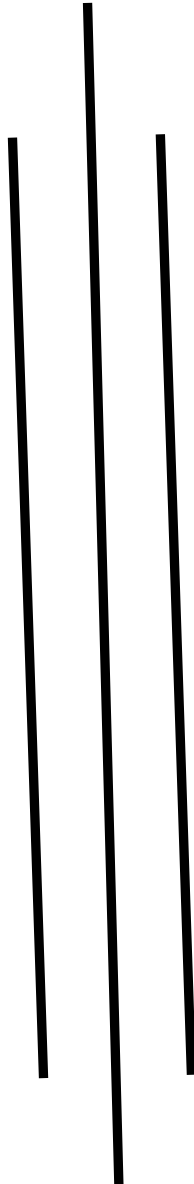

नेपालमा वित्तीय पहुँचको स्थिति

संक्षिप्त अध्ययन

नेपाल राष्ट्र बैंक
अनुसन्धान विभाग
२०७६ असोज

प्राक्कथन

बैंकिङ्ग सेवामा सबै नेपालीको पहुँच सुनिश्चित गर्ने नीति अनुरूप यस बैंकले वित्तीय पहुँच विस्तारमा जोड दिदै आएको छ । यसै क्रममा पछिल्लो समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा विस्तार तीव्र रूपमा भइरहेको छ । गत एक वर्षको अवधिमा मात्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाका २ हजार भन्दा बढी शाखा थपिएका छन् । कुल ७५३ स्थानीय तहहरूमध्ये ७३९ तहहरूमा वाणिज्य बैंकहरूको शाखा पुगिसकेका छन् । यसैगरी प्रति बैंक शाखा जनसंख्या उल्लेख्य रूपले घट्दै गएको छ भने कुल जनसंख्याको हाराहारीमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप खाता संख्या पुग्ने अवस्थामा छ । यस पृष्ठभूमिमा प्रस्तुत अध्ययनले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा निक्षेप खाता रहेको जनसंख्याको आधारमा वित्तीय पहुँचको स्थिति मापन गरेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकका अतिरिक्त अन्य विभिन्न संस्थाहरूबाट वित्तीय पहुँच सम्बन्धी अध्ययन तथा विश्लेषण हुँदै आएको छ । यी अध्ययनहरूले समेत नेपालमा वित्तीय पहुँच बढ्दै गएको देखाएका छन् । वित्तीय पहुँचका विविध सूचक भएको परिप्रेक्ष्यमा यस अध्ययनले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा निक्षेप खाता भएको जनसंख्यालाई वित्तीय पहुँचको एउटा मानकको रूपमा लिएको छ । यसका लागि वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूमा रहेका नेपालीको तीनपुस्ते विवरणलाई विश्लेषण गरी एक व्यक्तिको एक भन्दा बढी रहेका खाताहरूलाई हटाएर एक व्यक्ति एक खाता हेर्दा करिब १ करोड ८० लाख निक्षेप खाता संख्या देखिएको छ । यो संख्या नेपालको कुल जनसंख्याको ६०.९ प्रतिशत हुन आउँछ । यसले नेपालमा कम्तीमा ६०.९ प्रतिशत जनसंख्यामा बैंकिङ्ग पहुँच पुगेको देखाएको छ । यसमा लघुवित्त वित्तीय संस्था र बचत तथा ऋण सहकारीबाट सेवा प्राप्त गर्ने जनसंख्यालाई समावेश गर्ने हो भने यो हिस्सा अझै बढ्ने हुन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययनबाट वित्तीय पहुँचको पछिल्लो स्थिति पहिचान भएकोले अध्ययन प्रतिवेदन वित्तीय क्षेत्रमा चासो राख्ने सबैका लागि उपयोगी हुने विश्वास लिएको छु । अध्ययन सम्पन्न गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनु हुने यस विभागका निर्देशकद्वय डा. रामशरण खरेल र श्री दीर्घ बहादुर रावल तथा उप-निर्देशक श्री नन्द कुमार ढकाल र सहायक निर्देशक श्री मित्रप्रसाद तिमिसिना लगायत मौद्रिक तथा पूँजी बजार शाखाका सबै अधिकृत तथा कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यसैगरी, अध्ययन सम्पन्न गर्न तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनु हुने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

डा. गुणाकर भट्ट
कार्यकारी निर्देशक

विषय सूची

१. परिचय	२
२. नेपालमा वित्तीय पहुँच मापन सम्बन्धी विगतका अध्ययनहरु	१
३. वित्तीय पहुँचको मापन	२
३.१ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या र शाखा विस्तार	२
३.२ बैंक शाखा र जनसंख्या अनुपात	३
३.३ स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकको उपस्थिति	४
३.४ वित्तीय प्रविधि र वित्तीय सेवा विस्तार	४
३.५ निक्षेप र कर्जा खाता संख्या	५
३.६ निक्षेप खाताको आधारमा वित्तीय पहुँचको मापन	५
४. निष्कर्ष	६
सन्दर्भ सामग्री	

नेपालमा वित्तीय पहुँचको स्थिति

संक्षिप्त अध्ययन

१. परिचय

- १.१. नागरिकलाई सर्वसुलभ रूपमा गुणस्तरीय वित्तीय सेवा पुर्याउनु केन्द्रीय बैंकको एक महत्वपूर्ण उद्देश्य हो । यसको लागि केन्द्रीय बैंकले एकातिर वित्तीय संस्थाहरूको सेवा विस्तारको साथै सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धिमा ध्यान दिएको हुन्छ भने अर्कोतर्फ नागरिकमा वित्तीय साक्षरता लगायत वित्तीय सेवा उपयोग अभिवृद्धि गर्न जानकारीमूलक र चेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याएको हुन्छ ।
- १.२. सामान्यतया वित्तीय पहुँचको मापनबाट नागरिकको वित्तीय सेवामा पहुँचको स्तर पहिचान हुन्छ । वित्तीय सेवामा नागरिकको पहुँच पुग्न वित्तीय संस्थाहरूको विस्तार हुनुको साथै वित्तीय उपकरणहरूको उपलब्धता हुनु आवश्यक छ । नागरिकमा वित्तीय सेवाको उपयोग गर्ने चाहना र आवश्यकता दुवै हुनु पर्दछ । अर्थात् वित्तीय पहुँच सुनिश्चित हुन वित्तीय सेवाको आपूर्ति र माग दुवै पक्ष सुदृढ हुन जरुरी छ ।
- १.३. सामान्यतया, वित्तीय पहुँचको आँकलनमा मुलुकको कुल जनसंख्या र बैंक शाखा अनुपात हेर्ने प्रचलन रहेको छ । यो अनुपात घट्दै जादा वित्तीय पहुँच बढ्दै गएको अनुमान गरिन्छ । यस बाहेक वित्तीय उपकरणहरू खासगरी निक्षेप र कर्जाको खाता संख्या तथा डेबिट कार्ड र क्रेडिट कार्ड आदिको उपयोगको विश्लेषणबाट पनि वित्तीय पहुँचको मापन गर्ने प्रचलन रहेको छ ।
- १.४. प्रस्तुत अध्ययनमा नेपालमा वित्तीय पहुँचका सम्बन्धमा विगतमा भएका अध्ययनहरूको नतिजाको समीक्षा गर्दै जनसंख्या प्रति बैंक शाखा, प्रदेशगत बैंक तथा वित्तीय संस्थाको उपस्थिति, स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकको उपस्थिति र नेपाली नागरिकका व्यक्तिगत निक्षेप खाता संख्याको आधारमा वित्तीय पहुँचको मापन तथा विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययन सम्पन्न गर्न मूलतः सबै वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूमा रहेको निक्षेप खाताहरूको विवरण संकलन गरी नागरिकले खाता खोल्दा बैंकमा पेश गर्ने तीन पुस्ते विवरणको आधारमा एक व्यक्तिको एक मात्र निक्षेप खाता आँकलन गरिएको छ ।
- १.५. यो अध्ययन विशेषगरी वित्तीय पहुँचको मापनमा केन्द्रित रहेको छ । प्रतिवेदनको अर्को खण्डमा विगतमा भएका अध्ययनहरूबाट वित्तीय पहुँचको स्थिति मापन सारांशमा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसपछिको खण्डमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्राप्त विवरणको आधारमा वित्तीय पहुँचको स्थिति मापन गरिएको छ ।

२. नेपालमा वित्तीय पहुँच मापन सम्बन्धी विगतका अध्ययनहरू

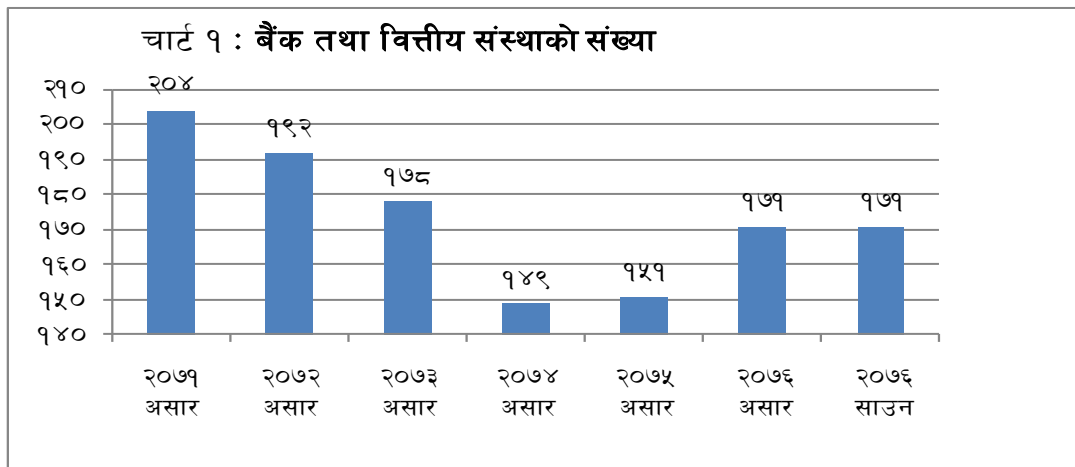
- २.१. नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण २०६६/६७ का अनुसार ४० प्रतिशत घरपरिवार ३० मिनेट भित्र वाणिज्य बैंकमा पुग्न सक्ने स्थिति रहेको छ । तर ग्रामीण र शहरी क्षेत्रमा वित्तीय पहुँचमा उच्च भिन्नता देखिएको छ । शहरी क्षेत्रमा ८९ प्रतिशत जनता ३० मिनेट भित्र नजिकको वाणिज्य बैंक शाखामा पुग्न सक्छन् भने ग्रामीण क्षेत्रमा २७ प्रतिशत जनता मात्र यो समयमा नजिकको वाणिज्य बैंक शाखामा पुग्ने स्थिति रहेको छ । एक घण्टा भित्र वाणिज्य बैंक पुग्न सक्ने घरपरिवार तराई क्षेत्रमा ७५ प्रतिशत, पहाडमा ४५ प्रतिशत र हिमालमा १७ प्रतिशत रहेको छ । वाणिज्य बैंकमा पुग्न लाग्ने औसत समय शहरी क्षेत्रमा १६ मिनेट र ग्रामीण क्षेत्रमा १३५ मिनेट रहेको छ ।

- २.२. उक्त सर्वेक्षणका अनुसार करिब २० प्रतिशत घरपरिवारले मात्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुबाट कर्जा लिएको देखिएको छ ।
- २.३. सन् २०१४ मा सम्पन्न FinScope Survey अनुसार नेपालका कुल वयस्कहरुमध्ये ४० प्रतिशतको बैंक सेवामा पहुँच रहेको देखिएको छ । उक्त सर्वेक्षण अनुसार शहरी क्षेत्रका ५६ प्रतिशत र ग्रामीण क्षेत्रका ३६ प्रतिशत वयस्कहरुको बैंकिङ्ग सेवामा पहुँच रहेको देखिएको छ ।
- २.४. विश्व बैंकको Global Findex Database अनुसार सन् २०१७ मा १५ वर्ष भन्दा बढी उमेरका ५० प्रतिशत पुरुष र ४२ प्रतिशत महिला गरी औसतमा ४५ प्रतिशत नेपालीको बैंक खाता रहेको देखिएको छ । सो विवरण अनुसार प्राथमिक वा सो भन्दा कम शिक्षा आर्जन गरेका व्यक्तिहरुको समूहमध्ये ४२ प्रतिशतको र माध्यमिक तह वा सो भन्दा बढी शिक्षा आर्जन गरेका व्यक्तिहरुको समूहमध्ये ५९ प्रतिशतको बैंक खाता रहेको देखिएको छ ।
- २.५. यस बैंकले अघिल्लो वर्ष गरेको संघीय संरचनामा लघुवित्त सेवाको पहुँच सम्बन्धी अध्ययन अनुसार ८१ प्रतिशत घरपरिवार आधा घण्टा भन्दा कम समयमा कुनै न कुनै वित्तीय संस्थामा पुग्न सक्ने स्थिति देखिएको छ ।

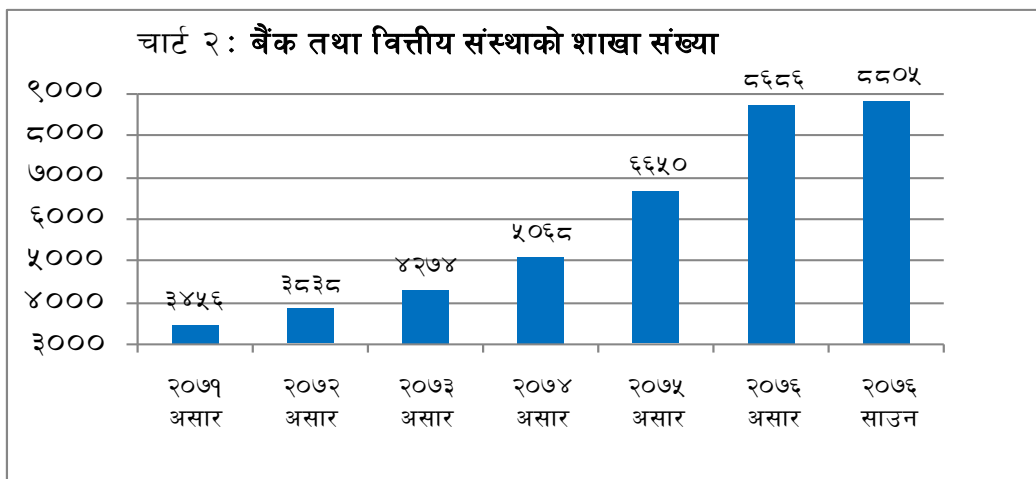
३. वित्तीय पहुँचको मापन

३.१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या र शाखा विस्तार

- ३.१.१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु गाभ्ने/गाभिने तथा प्राप्त गर्ने नीति अवलम्बन गर्न थालिए यताको करिब एक दशकको अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको संख्या घट्दै गएको छ । सो अनुसार २०७१ असारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको संख्या २०४ रहेकोमा २०७५ असारमा १५१ मा भरेको छ भने केही नयाँ लघुवित्तीय संस्थाहरुको इजाजत थपिएकोले २०७६ साउनमा १७१ पुगेको छ (चार्ट १) ।

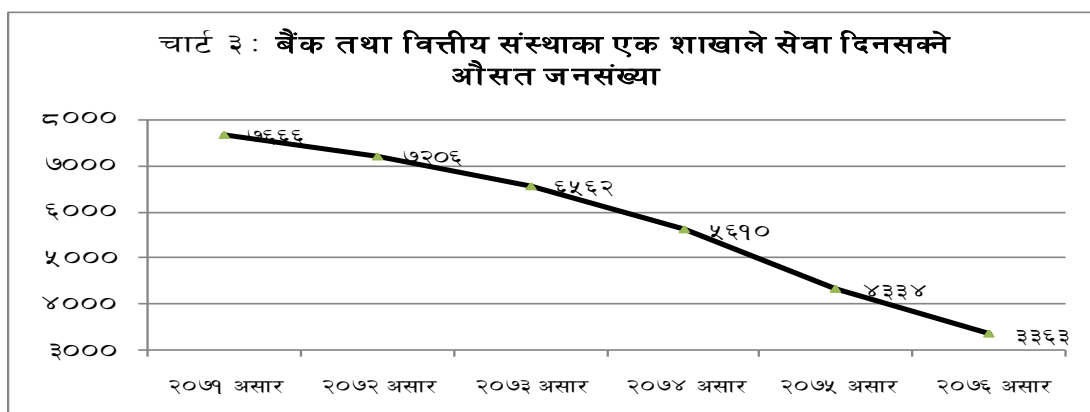

- ३.१.२. पछिल्ला वर्षहरुमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा विस्तार तीव्र गतिमा भइरहेको छ । विगत ४ वर्षको अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको शाखा संख्या दोब्बर भई २०७६ साउनमा ८८०५ पुगेको छ । २०७५ असारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको शाखा संख्या ६६५० रहेको थियो (चार्ट २)।

३.२. बैंक शाखा र जनसंख्या अनुपात

३.२.१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा विस्तारसँगै एक बैंक शाखाबाट सेवा प्राप्त गर्नसक्ने औसत जनसंख्याको आकार पनि क्रमशः घट्दै गएको छ । २०७५ असार मसान्तमा कुल जनसंख्या र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा संख्याको अनुपात ४३३४ रहेकोमा २०७६ असार मसान्तमा ३३६३ मा भरेको छ (चार्ट ३) ।

३.२.२. प्रदेशगत रूपमा प्रति बैंक शाखा जनसंख्या अनुपात सबै भन्दा कम गण्डकी प्रदेश र सबै भन्दा बढी कर्णाली प्रदेशमा देखिएको छ (तालिका १) ।

तालिका १

प्रदेशगत प्रतिशाखा जनसंख्या

प्रदेश	कुल शाखा	जनसंख्या*	प्रतिशाखा जनसंख्या
प्रदेश १	१,४५६	५,०६८,१४४	३,४८१
प्रदेश २	१,२२३	६,०३९,५४३	४,९३८
प्रदेश ३	२,२३१	६,१७९,५८३	२,७७०
गण्डकी प्रदेश	१,१९०	२,६८६,३८१	२,२५७
प्रदेश ५	१,७०४	५,०२८,२७९	२,९५१
कर्णाली प्रदेश	३५४	१,७५५,०६२	४,९५८
सुदूर पश्चिम प्रदेश	६४७	२,८५२,६३२	४,४०९
कुल/औसत	८,८०५	२९,६०९,६२३	३,३६३

* केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले प्रकाशन गरेको प्रदेशगत तथ्याङ्कको हिस्साका आधारमा गणना गरिएको (सन् २०१९) ।

३.३. स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकको उपस्थिति

- ३.३.१. सबै स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकहरूको कम्तीमा एक शाखा पुऱ्याउने नीति अनुरुप अनुरुप २०७६ असोजसम्ममा ७३९ स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकहरूको शाखा विस्तार भएको छ । २०७५ असार मसान्तसम्म ६३१ र २०७४ असार मसान्तमा २९६ स्थानीय तहहरूमा मात्र वाणिज्य बैंकहरूका शाखा विस्तार भएको थियो ।
- ३.३.२. २०७६ असोज महिनासम्ममा प्रदेश ५ का सबै स्थानीय तहहरूमा वाणिज्य बैंकका शाखा पुगिसकेको छ भने सुदूर पश्चिम प्रदेशका ६ स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकका शाखा पुग्न बाँकी रहेको छ । प्रदेश १ र गण्डकी प्रदेशका एक एक स्थानीय तह र कर्णाली प्रदेश, प्रदेश ३ र प्रदेश २ का दुई दुई स्थानीय तहहरूमा अझै बैंक शाखा पुगेका छैनन् (तालिका २) ।

तालिका २

स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकहरूको उपस्थिति

प्रदेश	स्थानीय तहको संख्या	वाणिज्य बैंकको उपस्थिति रहेका स्थानीय तह		वाणिज्य बैंक पुग्न बाँकी स्थानीय तह
		२०७५ असार	२०७६ असोज	
प्रदेश १	१३७	११२	१३६	१
प्रदेश २	१३६	१२२	१३४	२
प्रदेश ३	११९	१०७	११७	२
गण्डकी प्रदेश	८५	७४	८४	१
प्रदेश ५	१०९	९९	१०९	०
कर्णाली प्रदेश	७९	५४	७७	२
सुदूर पश्चिम प्रदेश	८८	६३	८२	६
कुल	७५३	६३१	७३९	१४

३.४. वित्तीय प्रविधि र वित्तीय सेवा विस्तार

- ३.४.१. पछिल्लो समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका एटिएम संख्या उल्लेख्य वृद्धि हुँदै २०७६ असार मसान्तमा ३३१६ पुगेको छ । अघिल्लो वर्ष यो संख्या २७९१ रहेको थियो । त्यसैगरी डेबिट कार्ड, क्रेडिट कार्डको प्रयोगमा समेत तीव्रता आएको छ (तालिका ३) ।

तालिका ३

एटिएम, डेबिट र क्रेडिट कार्ड संख्या

विवरण	२०७१	२०७२	२०७३	२०७४	२०७५	२०७६
एटिएम	१६५२	१७२१	१९०८	२०८१	२७९१	३३१६
डेबिट कार्ड	४१३१२४२	४५३१७८७	४६५७९२५	४९८०९५८	५५४४२५३	६७०८५२१
क्रेडिट कार्ड	५७८९८	४३८९५	५२०१४	६८९६६	१०४७२१	१२३१४६

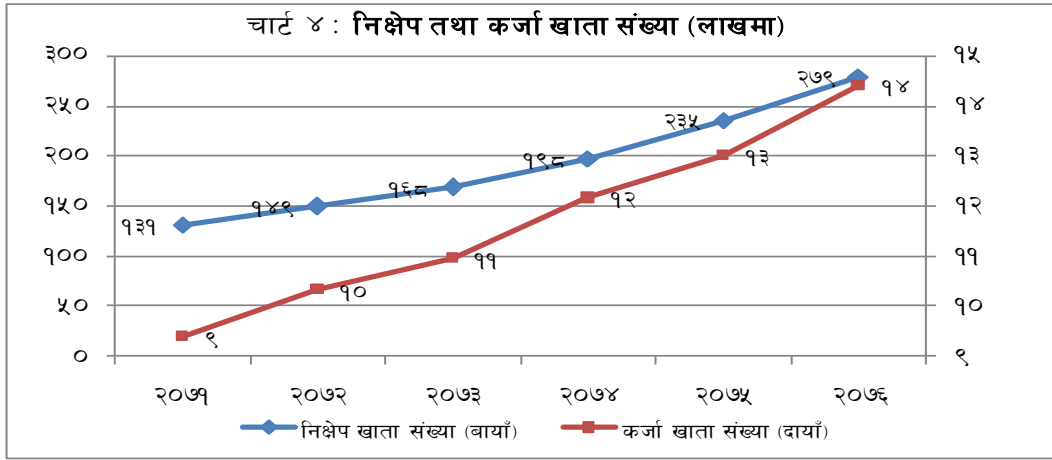
- ३.४.२. मोबाइल बैंकिङ्ग प्रयोगकर्ताको संख्या २०७३ मा १७ लाख ५५ हजार रहेकोमा २०७६ सम्ममा करिब ५ गुणाले वृद्धि भई ८३ लाख ४७ हजार पुगेको छ । यस अवधिमा इन्टरनेट बैंकिङ्ग प्रयोगकर्ताको संख्या समेत ५ लाखबाट बढेर ९ लाख पुगेको छ । त्यसैगरी, शाखा रहित बैंकिङ्ग केन्द्रको संख्या पनि बढ्दै गएको छ (तालिका ४) ।

तालिका ४
मोवाइल, इन्टरनेट र शाखा रहित बैकिङ्ग सेवा

विवरण	२०७३	२०७४	२०७५	२०७६
मोवाइल बैकिङ्ग प्रयोगकर्ताको संख्या	१७,५४,५६६	२६,६९,७३२	५०,८६,०६९	८३,४७,१८७
इन्टरनेट बैकिङ्ग प्रयोगकर्ताको संख्या	५,१५,४६५	७८३७५१	८३४३०२	९१७३४४
शाखा रहित बैकिङ्ग केन्द्र	८१२	१००८	१२८५	१५३०
शाखा रहित बैकिङ्ग केन्द्रका प्रयोगकर्ताको संख्या	२,१३,०८४	१,२७,००४	१,३०,६६०	१,६८,३०७

३.५. निक्षेप र कर्जा खाता संख्या

- ३.५.१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा विस्तारसँगै यी संस्थाहरूमा निक्षेप र कर्जा खाताको संख्या उल्लेख्य बढ्दै गएको छ । २०७६ असार मसान्तमा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूमा गरी १४ लाख ४० हजार कर्जा खाता रहेको देखिन्छ । २०७५ असार मसान्तमा यस्तो संख्या १३ लाख १ हजार रहेको थियो ।
- ३.५.२. त्यसैगरी, २०७६ असार मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूमा खोलिएका व्यक्तिगत निक्षेप खाताको संख्या २ करोड ७८ लाख ६७ हजार पुगेको छ । २०७५ असार मसान्तमा यस्तो संख्या २ करोड ३५ लाख ४५ हजार रहेको थियो (चार्ट ४) ।

३.६. निक्षेप खाताको आधारमा वित्तीय पहुँचको मापन

- ३.६.१. व्यक्तिले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा निक्षेप खाता खोलेको आधारमा पनि वित्तीय पहुँचको मापन गर्न सकिन्छ । यो विधि अवलम्बन गर्दा सबै निक्षेप खाता गणना गर्नुको साथै एक व्यक्तिको एक भन्दा बढी निक्षेप खाता भएमा सो दोहोरोपना हटाउनु आवश्यक हुन्छ ।
- ३.६.२. २०७६ जेठ मसान्तमा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूमा स्वदेशी र विदेशी गरी कुल २ करोड ७८ लाख ६७ हजार अर्थात कुल जनसंख्याको ९४.१ प्रतिशत निक्षेप खाता रहेको छ । यी बैंकहरूमा नागरिकले खाता खोल्दा पेश गर्ने तीन पुस्ते विवरणको आधारमा एक व्यक्तिको एक भन्दा बढी निक्षेप खाता र विदेशी नागरिकको निक्षेप खाता हटाउदा करिब १ करोड ८० लाख नागरिकको व्यक्तिगत बचत खाता कायम हुन आउछ ।

३.६.३. सो अनुसार वि.सं. २०७६ मा नेपालको जनसंख्या २ करोड ९६ लाख रहेको अनुमान^१ गर्दा ६०.९ प्रतिशत नेपाली नागरिकको कम्तीमा एक निक्षेप खाता रहेको पाइएको छ । यसले नेपालको कुल जनसंख्याको कम्तीमा ६०.९ प्रतिशतको बैंक तथा वित्तीय संस्थामा पहुँच रहेको देखाएको छ ।

४. निष्कर्ष

- ४.१. नेपालमा वित्तीय पहुँच तीव्र रूपमा बढ्दै गएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्यात्मक वृद्धिसँगै एकातिर शाखा विस्तार र अर्कोतर्फ वित्तीय प्रविधिको प्रयोग तीव्र रूपमा बढ्दै गएकोले वित्तीय पहुँच विस्तार हुँदै गएको हो ।
- ४.२. बैंक तथा वित्तीय संस्थाका प्रतिशाखा जनसंख्या करिब ३३०० मा आइपुगेको छ । निक्षेप खाता संख्या उल्लेख्य वृद्धि भई २ करोड ७८ लाख र कर्जा खाताको संख्या १४ लाख ४० हजार पुगेको छ । मोबाइल बैंकिङ्ग प्रयोगकर्ताको संख्या ८३ लाख ४७ हजार र जारी भएका डेबिट कार्डको संख्या ६७ लाख ९ हजार पुगेको छ ।
- ४.३. पछिल्लो समयमा नेपालमा बैंकिङ्ग सेवामा पहुँच उल्लेख्य वृद्धि भई ६०.९ प्रतिशत नेपाली नागरिकको कम्तीमा एक निक्षेप खाता रहेको देखिएको छ । लघुवित्त वित्तीय संस्था र बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको वित्तीय सेवालाई समेत समावेश गर्ने हो भने नेपालमा वित्तीय पहुँच थप विस्तार भएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

^१ <https://cbs.gov.np/population-projection-2011-2031/> (Medium Variant)

सन्दर्भ सामग्री

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, (२०११). “नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण-तेस्रो २०६६/६७”, नेपाल सरकार ।

नेपाल राष्ट्र बैंक, (२०७५). “संघीय संरचनामा लघुवित्त सेवाको पहुँच तथा संरचना”, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

UNCDF. (2015). FinScope Survey Highlights, Kathmandu: UNCDF.

World Bank Group. (2017). The Global Findex database.